

суспільству та державі (соборне суспільство); різні моделі соціальної взаємодії людей – соціальний атомізм та індивідуалізм (ліберальне суспільство), колективізм (соборне суспільство). З вищезазначених особливостей, а також із спроможності мистецтва свободи зменшувати інтенсивність Священної Традиції, на наш погляд, і впливають особливості критики православ'ям цього феномену.

На протиположності „офіційному” православ'ю прихильники „ліберального” православ'я критикують не ліберальні цінності, а конфесійну замкненість, споглядальність і авторитаризм православної ідеології, наголошують на неприпустимості протиставлення ліберальної та православної ціннісних систем, необхідності „християнського розуміння лібералізму” [11, с.20]. Так, один із представників „ліберального” православ'я В. Новік, серед перепон для „входження” православ'я у світ називає: стародавнє східне протистояння православної церкви Заходу; її сервілізм перед державою; ортодоксальний „фундаменталізм”, що супроводжується претензіями на виключність; відсутність релігійно обґрунтованої концепції права як свободи, обумовленої рівністю людей тощо. До політичних недоліків соціальної стратегії церкви він називає патерналістське сподівання на владу; нерозуміння ідей самоврядування; неприйняття принципу поділу влад [10, с.251-254]. Загалом, „ліберали” пропонують звернути увагу на низку спільних ідей щодо цінності людської свободи, які можуть стати об'єднавчими для цих світоглядів. Підкреслимо, що така позиція є скоріше виключенням з правил, адже вона поширена серед невеликої кількості православного кліру та в „наркоцерковних” колах.

Висновки

Критикуючи ліберальну модель розвитку суспільства, церква здебільшого апелює до її хибних антропологічної та етичної домінант. Представники „офіційного” православ'я пропонують модель стримування „філософського лібералізму”, з одного боку, декларативно залучивши цю парадигму до державно-суспільного

розвитку, а з другого – виключивши її з процесу виховання людини. Натомість, на протиположності європейському антропоцентризму, церква пропонує парадигму слов'янського теоцентризму (теоцентричного гуманізму) як архетипу слов'янського світу.

Список літератури

1. Аверьянов В. Природа русской экспансии. – М.: Лепта-Пресс, 2003. – 512с.
2. Виноградова И.Б. Политические идеи современности // Социально-политический журнал. – 1997. – № 1. – С.117-128.
3. Георгий, арх. (Калсанис) Графа «вероисповедание» и вещи нового мирового порядка // Бог не в силе, а в правде. Православие и проблемы глобализации. – М.: Одигитрия, 2003. – С.72-76.
4. Зеньковский В., прот. Апологетика. – М.: Лепта-Пресс, 2004. – 543с.
5. Кирилл, (Гундяев), митр. Смолен. и Калинин. Обстоятельства нового времени: либерализм, традиционализм и моральные ценности объединяющей Европы // НГ-Религии. 26.05.1999.
6. Леонтьев К. Византизм и славянство // Леонтьев К. Восток, Россия и Славянство: Философская и политическая публицистика. Духовная проза (1872-1891). – М.: Республика, 1996. – С. 94-155.
7. Леонтьев К. О либерализме вообще // Леонтьев К. Восток, Россия и Славянство: Философская и политическая публицистика. Духовная проза (1872-1891). – М.: Республика, 1996. – С. 218-222.
8. Мандзаридас Г. Глобализация и глобальность: химера и истина (Главы из книги) // Бог не в силе, а в правде. Православие и проблемы глобализации. – М.: Издательство «Одигитрия», 2003. – с.46-71.
9. Новик В. Про „Основи соціальної концепції Руської православної церкви” Критичні зауваження на перші п'ять розділів // Людина і світ. – 2000. – № 10. – С.8-13.
10. Новик В. Соціальна проблема православності в Росії// Православие. Христианство. Демократия. – СПб.: Алетейя, 1999.- С.97-256.
11. Новик В. Християнська основа лібералізму // Людина і світ. – 2000. – № 6. – С.19-22.
12. Шлейермахер Ф. Промови про релігію. Монологи. – СПб.: Алетейя, 1994. – 334с.
13. Ювілейний Помісний Собор Української православної Церкви Київського Патріархату 9-10 січня 2001 р. (документи і матеріали). – К.: Вид. відділ Укр. Пр. Церкви Київського Патріархату, 2001. – 60 с.

Н.В. Ищук

ЛИБЕРАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ: ОЧЕРТЕНИЯ ПРАВОСЛАВНОЙ КРИТИКИ

В статье рассматривается перспектива легитимации либеральной социальной парадигмы современным православием.

N. Ischuk

LIBERAL IDEOLOGY: AN OUTLINE OF ORTHODOX CRITICISM

The article deals with the legitimization perspective of the social liberal paradigm by the contemporary orthodoxy.

УДК 001.1:1(4)19/20

О.В. Комар, канд. філос. наук, доц.

КРИТИКА РЕПРЕЗЕНТАЦІОНІЗМУ В КОНЦЕПЦІЇ ВТІЛЕНОГО ПІЗНАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ВІЗУАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ)

Київський національний університет імені Т. Шевченка, e-mail: komarbox@mail.ru

У статті здійснюється критичний аналіз центральної для традиційної теорії пізнання ідеї репрезентаціонізму на засадах новітнього міждисциплінарного підходу під назвою „втілене пізнання”.

Вступ

Репрезентаціонізм лежить в основі класичної теорії пізнання, заснованої у Новий час, і становить основу наукової епістемології, а також є усталеним буденним уявленням про співвідношення свідомості

й реальності, даної нам у відчуттях. В історії філософської думки були численні епізоди спроб похитнути впевненість у репрезентативній картині реальності, однак загалом вони існують на філософському маргінесі, якому протистоїть потужна традиція,

що підтримує віру в правильне відображення нашою свідомістю позадосвідного світу. Втім упродовж ХХ ст. ситуація поступово змінюється: набирають сили не лише філософські, а й наукові теорії, які підважують репрезентаціонізм, що зумовлюється як тенденцією до включення впливу суб'єкта – результатів наукових досліджень, так і посиленням теоретичної частини науки, яка містить терміни неспостережуваних об'єктів. Некласична філософія сформувала чимало альтернатив до традиційної теорії пізнання, таких як герменевтика чи феноменологія, проте bastіоном репрезентаціонізму залишається наука, яка часто й досі не мислить іншого філософського фундаменту для пізнання, аніж теорія відображення. Спроби ж численних філософських шкіл підважити цю традицію зазвичай зазнавали ігнорації як ненаукові.

Тому головний акцент зміщується у бік можливості емпіричного підтвердження чи спростування епістемологічних ідей, чому немало сприяли як нейрофізіологічні та когнітивістські дослідження, так і формування натуралістично форм у філософії. Сучасні критики репрезентаціонізму виходять не лише зі спекулятивних міркувань і логічних доведень, а все частіше апелюють до даних різних наук та міждисциплінарних сфер досліджень — набуває сили натуралістична епістемологія, яка поєднує емпіричні дані з філософськими теоріями. Помітне місце у сучасній когнітивістиці займає філософсько-наукова концепція „втіленого пізнання”, яка завдає чергового удару по класичній епістемології.

Аналіз досліджень і публікацій

Концепція „втіленого пізнання” виникає як філософське осмислення когнітивної науки, а тому має характер міждисциплінарного дослідження. Як і когнітивна наука, з якої вона постала, концепція об'єднує досить широке коло дослідників. Найбільш відомими є біолог Ф.Варела, філософи М.Джонсон і Е.Томпсон, лінгвісти Дж.Лакофф і Ж.Фуконьє, психологи Е.Рош, Е.Телен та Л.Сміт, представники комп'ютерної науки Р.Брук і М.Андерсон (звісно, маркування кожного з них як представника конкретної науки у контексті сучасного міждисциплінарного підходу є лише орієнтаційною умовністю, оскільки кожен із них тією чи іншою мірою пов'язаний з багатьма дисциплінами, тому, наприклад, Ф.Варелу найчастіше представляють біологом, хоча він займається і нейрофізіологією, й психологією). Ідеї тілесної обумовленості пізнання раніше висловлювались у психології (Л.Виготський, Ж.Піаже) і континентальній філософії (М.Гайдеггер, Е.Гуссерль, М.Мерло-Понті). Початок формування окремого напрямку у когнітивістиці, що дістав назву „втілене пізнання”, пов'язують із книгою „Втілений розум. Когнітивна наука і людський досвід” (1991), авторами якої є Ф.Варела, Е.Томпсон і Е.Рош (F.Varela, E.Tompson, E.Rosch *The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, 1991). Значної популярності втілений підхід до пізнання та свідомості набуває також завдяки науковим працям лінгвіста Дж.Лакоффа, що стали бестселлерами, „Метафори, якими ми живемо”, „Жінки, вогонь і небезпечні речі”. Розвиває ідеї втіленого пізнання й

Дж.Фелдман у своїй останній монографії „Від молекули до метафори: нейронна теорія мови” (2006), яка теж має яскраво виражений міждисциплінарний характер. Окремі аспекти втіленого пізнання розкривають у своїх працях українські та російські дослідники: у руслі когнітивістики (О.Рубанець), синергетики (О.Князева), як частину конструктивістської парадигми (С.Цоколов).

Постановка завдання

Хоча концепція втіленого пізнання вже здобула численних прихильників, її філософські засади все ж є ще не достатньо добре розробленими і потребують детальнішого пояснення. Зокрема, з указаних праць залишається не проясненим зв'язок між ідеєю втіленості пізнання і доведенням хибності метафори „дзеркала Природи” як невідповідної механізмам чуттєвого пізнання. У цій статті піднімається проблема обґрунтування епістемологічного фундаменту концепції і ставиться за мету перевірка успішності її використання з метою критики репрезентаціонізму на прикладі особливостей візуального сприйняття.

Основна частина

Класична теорія пізнання та ідея первинних і вторинних якостей

Власне, коли йдеться про „класичну” теорію пізнання, слід уточнювати традицію, у межах якої вона розглядається, адже цей термін не належить до саме собою зрозумілих. Класична теорія пізнання у розумінні західної постаналітичної філософської традиції є епістемологією, яка підтримує метафізичний реалізм — віру в існування позадосвідної реальності, яка знаходить відображення у нашій свідомості завдяки репрезентативним властивостям наших органів чуття. Пізнання — це створення внутрішніх репрезентацій зовнішньої реальності, мислення полягає в оперуванні абстрактними символами, має логічну форму, що може бути експлікована за допомогою процедурних правил співвіднесення. У репрезентативній теорії пізнання західна традиція знаходить точку перетину з постмарксистською, у якій „відображення” теж є центральною гносеологічною категорією, хоча на цьому подібності, мабуть, закінчуються (навіпаки, спільним між максистською, постмарксистською і сучасною антирепрезентативістською традиціями є підкреслення ролі діяльності у пізнанні). Типово репрезентативістськими виявляються й низка сучасних теорій пізнання і свідомості, які виникають під впливом розвитку науки, наприклад, обчислювальні (computational) теорії свідомості, коннекціонізм, теорія Р.Пенроуза та ін. Дві останні теорії показові у тому сенсі, що вони формально входять у конфронтацію одна до одної, оскільки Роджер Пенроуз (професор кафедри математики Оксфордського університету, автор популярної фізичної концепції часу) виступає проти ідеї алгоритмічної природи свідомості і сильних версій теорії штучного інтелекту, тоді як коннекціонізм приймає „комп'ютерну метафору” щодо свідомості. Однак обидві концепції можуть розглядатись як варіанти „інтелектуалістського” підходу до пізнання, оскільки, по-перше, центральна роль у пізнанні відходиться вищим функціям інтелекту; по-друге, мислення розглядається як маніпулювання символами та ство-

рення внутрішніх репрезентацій; по-третє, передбачається реалістична референція: у випадку коннекціонізму — перцептивно доступна реальність, у концепції Р. Пенроуза додатково вводиться платонічно-попперівський аналог світу математичних ідей.

Втіленість пізнання, звичайно ж, не означає констатації того банального факту, що кожен суб'єкт пізнання має тіло, що свідомість має матеріальний відповідник у вигляді мозку з нейронною будовою, а діяльність є умовою формування досвіду, без якого неможливе отримання інформації про зовнішній світ. Втіленість пізнання обумовлює залежність *будь-яких* форм пізнання від конкретного чуттєвого досвіду взаємодії організму з довкіллям, а також від структурної тілесної організації суб'єкта пізнання, яка, в свою чергу, є наслідком еволюційно закріпленого філогенетичного досвіду. Концепція втіленого пізнання заперечує як об'єктивістські, так і суб'єктивістські установки, вказуючи на хибність обох крайнощів.

Проілюструвати цю позицію можна за допомогою добре відомої філософської ідеї „первинних” та „вторинних” якостей. Щонайменше з часів Дж. Локка (якщо не Демокріта) відомо, що такі якості як „колір”, „смак”, „запах” характеризують не стільки предмет, який пізнається, скільки впливи, які він справляє на суб'єкта пізнання. Акценти, які робляться при їх описі, доволі чітко характеризують філософську позицію дескриптора. Репрезентаціоніст буде стверджувати, що „суб'єктивний” характер таких якостей не заважає розглядати їх як дійсні індикатори властивостей самих предметів, оскільки сучасна наука надає достатньо інформації про фізичні процеси, що лежать в основі таких психологічних явищ, як бачення червоного чи синього кольорів, смакування гіркого чи кислого, відчуття тепла і т.д. Те, що ми суб'єктивно сприймаємо, як стани нашої свідомості, в своїй основі має рух молекул, випромінювання світлової хвилі певної довжини, її відбивання чи поглинання різними поверхнями, подразнення смакових рецепторів тощо. Передбачуваність подібних параметрів за стандартних умов дозволяє репрезентаціоністу твердити, що колір є репрезентацією фізичної реальності за умови коректного перекладу ментальних термінів фізичною мовою. Суб'єктивіст наполягатиме на метафізичній „нереальності” не лише вторинних, але й первинних якостей, указуючи на те, що не існує жодних логічних підстав розглядати один процес як відображення іншого, якщо між ними відсутня будь-яка схожість. Скажімо, якщо відчуття тепла має фізичним „аналогом” рух молекул, як можна стверджувати, що перше є репрезентацією другого (аргумент, аналогічний до аристотелівської критики Платонових ідей: як рух може бути копією нерухомої ідеї)? Каузальна теза „рух молекул спричиняє відчуття тепла у суб'єкта з певною будовою органів чуття” не еквівалентна твердженню про відображення одного як іншого, адже сказати, що наслідок є відображенням причини можна лише у глибоко метафоричному сенсі.

Фізикаліст таку інтерпретацію взагалі вважатиме незадовільною, скільки наполягатиме не на причинній залежності (при нееквівалентності причини і наслідку), а на фізичній тотожності („те, що ми сприй-

маємо як відчуття тепла, є, насправді, рухом молекул”). При формальній нібито правильності цієї тези виникає неприємний її аспект — звідси дуже легко перейти до ідеї нереальності відчуттів і заперечення свідомості. Хоча така позиція й не є дивиною в сучасному дискурсі (зокрема, існує під назвою елімінітивізму щодо свідомості і захищається деякими радикально налаштованими вченими-матеріалістами), вона завжди приречена на самознищення на логічних підставах: будь-яке заперечення свідомості неминуче виявляється самозапереченням (негативна форма принципу *cogito*, логічний аспект якого був продемонстрований Я. Хінтїккою).

Категоризація на первинному психологічному рівні

Захисники концепції втіленого пізнання підтримують ідею категоризації, яка значною (навіть більшою) мірою здійснюється несвідомо. Тобто найпростіша категоризація відбувається навіть на рівні первинної психології (вираз А. Голдмана), що має справу з утворенням чуттєвих вражень і створення перцептивних образів. Без цієї ідеї неможливо пояснити трансформацію подразнень, які отримують наші органи чуття у мозкові сигнали, а останніх — у свідомі відчуття, на основі яких ми формуємо осмислені поняття, що здобувають мовне оформлення. У цьому питанні вони можуть вважатися прямими продовжувачами ідей Моріса Мерло-Понті, який, критикуючи тогочасну психологію, що, вслід за філософією, функцію впорядкування чуттєвих вражень відводила розсуду, наполягав на вибірковості і структурованості будь-якого акту сприйняття.

Сучасні дослідження візуального сприйняття наводять численні спростування ідеї прямолінійної схеми „стимул-реакція”, яка передбачає прямо пропорційну залежність сили реакції (відгуку організму) від сили стимулу — психологічного фундаменту ідеї точності репрезентацій. Експерименти засвідчують типову (повторювану у серіях різних дослідів) здатність людей реагувати на досить слабкі стимули, повністю при цьому ігноруючи дуже сильні. Наприклад, в одному з таких експериментів групі людей ставиться завдання при перегляді відеоролику баскетбольного матчу порохувати, скільки разів пасується м'яч гравцями команди у жовтій формі, при цьому зауважується, що рухи гравців команди-супротивника відслідковувати не потрібно. У середній ролика на полі з'являється людина у костюмі орангутанга. Поява триває упродовж 10 секунд, зображення нормальної чіткості — умови цілком достатні для фіксації зображення будь-яким середнім спостерігачем. Результати експерименту засвідчили, що не більше чверті піддослідних помітили щось незвичне у зображенні, тоді як решта при повторному перегляді з акцентуванням уваги на сторонньому об'єкті була дуже вражена тим, що вони нічого не помітили першого разу. Швидше за все, ця візуальна інформація була відбракована їхнім мозком як не достатньо важлива. Схожі результати демонструють популярні експерименти зі зміною кольору картярських мастей, подібних за формою (на дані яких, зокрема, спирається і Томас Кун у «Структурі наукових революцій»). У таких прикладах годі й намагатися відшукати прямий референційний зв'язок між тим, що створює конкретне сприйняття, і самим сприйняттям.

Інший аспект критики репрезентаціонізму, який впливає з когнітивістських досліджень візуального сприйняття, стосується кореспондентної теорії істини. Більш конкретно цю ідею можна проілюструвати на прикладі візуального сприйняття кольору. Навіть якщо залишити осторонь проблему фізикалістичного перекладу менталістських феноменальних термінів, твердження, що певний колір завжди відповідає світловій хвилі певної довжини у сенсі а) кореспонденції; б) причинної залежності, є досить сумнівним. Кореспондентна теорія істини у її сучасному науковому варіанті має дві складові, необхідні для підтримки репрезентаціонізму. По-перше, онтологічну, а саме — когнітивні процеси усвідомлення мають у своїй основі більш фундаментальні мозкові процеси, які виникають внаслідок взаємодії із зовнішнім світом через посередництво органів чуття, що аффікуються фізичними причинами (наприклад, довгі або короткі світлові хвилі, які відбиваються від поверхні й у мозку трансформуються в сигнали, які на рівні свідомості прочитуються як колір, червоний чи синій). По-друге, епістемологічну: істинність або хибність переконань визначається відповідністю або невідповідністю реальності. Як доводять автори праці „Втілений розум”, не існує ніякої прямолінійної відповідності між випромінюванням і відбиттям поверхнями світла й феноменальним сприйняттям кольору цих поверхонь [9].

Відносна незалежність кольору, який сприймається, від локального відображення світла має принаймні два добре відомі науковцям взаємодоповнювальні вияви. Перший дістав назву *апроксимативної константності кольору*: у сприйнятті колір об'єктів залишається відносно сталим, навіть незважаючи на значні зміни в освітленні, які фактично мають суттєвий вплив на усі три основні параметри формування кольорового бачення: хроматизм, насиченість, яскравість. Другий відомий як *симультанний кольоровий контраст* або *хроматична індукція*: дві зони, що відбивають світло однакової спектральної композиції, залежно від оточення, в якому вони розміщені, можуть сприйматись як однаково, так і як забарвлені в різні кольори [9, 160]. Зразок експериментального підтвердження другого феномену вміщено також у праці У.Матурана, Ф.Варела „Дерево пізнання” (два кільця, надруковані однією фарбою, сприймаються як такі, що мають різний колір, на білому фоні — сірий, на зеленому — сіро-рожевий) [5, 18].

Отже, колір не може сприйматись як безпосередній наслідок дії світу на наші органи чуття, тобто як прямо залежний від інтенсивності освітлення чи довжини хвилі, чи властивостей поверхні відображення. Як зауважують Дж.Лакофф і М.Джонсон, є чимало випадків, у яких взагалі невірно буде вести мову про якусь поверхню відображення, наприклад, якщо ми кажемо „Небо блакитне” [7]. Тому колір не міститься у самих об'єктах, у додосвідному світі, але він так само не є виключно суб'єктивним породженням свідомості того, хто його сприймає. Колір, як і інші чуттєві якості, з'являється лише у світі сприйняття, відчутному, досвідному, який сам постає зі структурних сполучень (structural coupling), тобто є наслідком взаємодії органів чуття, нейронів і зовні-

шніх подразників. Причому, за словами біологів У.Матурана та Ф.Варела, „ми можемо встановлювати кореляцію між нашими назвами кольорів і станами нейронної активності. Які саме стани нейронної активності виникають при різних світлових подразниках, визначається індивідуальною структурою кожної людини, але не специфічними особливостями агента-подразника” [5, 20]. Так, зокрема, явище синестезії взагалі не може отримати адекватного пояснення в суто репрезентаціоністських термінах без апеляції до процесів, внутрішніх щодо самого суб'єкта пізнання, які можуть виникати лише завдяки наявності специфічних когнітивних механізмів. Тлумачити синестезію як пізнавальну ваду очевидно було б надто упередженим і невірним кроком, однак якщо у реальності немає нічого, що такі явища могли б репрезентувати, вони мали б визначатись як змістовно пусті. Схожий ефект, що феноменально виникає лише як особливість нашого сприйняття кольорових об'єктів, описував художник В.Кандінський як рух кольору — жовте коло сприймається як таке, в якому колір виходить за межу, ніби у напрямку спостерігача, тоді як синій колір сприймається як рух до центру кола від ока, що його спостерігає (подібно до равлика, що ховається у мушлю). До певної міри слововжиток руху тут є метафоричним, але суто у тому сенсі, якого надає метафорі Дж.Лакофф — метафоричності усіх когнітивних процесів [2].

Візуальне сприйняття постає, звичайно, як наслідок взаємодії об'єктів із певними властивостями і пізнавального апарату (сітківки ока зі світлочутливими елементами й кортексу) з відмінними властивостями — у цьому пункті суттєвих розбіжностей між репрезентаціонізмом і втіленим підходом не виникає. Однак, на думку представників втіленого підходу, сприйняття не можна тлумачити як прямолінійну трансформацію одних властивостей (наприклад, відбивання поверхнею світлових хвиль певної довжини) в інші (кольорове бачення), на зразок перекладу інформації з мови фізичної на чуттєву. Нейрофізіологія на даному етапі розвитку науки встановила й описала досить багато закономірностей візуального сприйняття кольору, що можуть характеризувати співвідношення нашого феноменального досвіду і нейрофізіологічної основи, але аж ніяк не фізичних властивостей об'єктів сприйняття. Наприклад, поділ кольорів на основні хроматичні (червоний, зелений, жовтий, синій) і ахроматичні (чорний, білий), бінарні пари (червоний — зелений, синій — жовтий), теплі (червоний, жовтий, оранжевий, рожевий) і холодні (синій, блакитний, зелений) — ці та інші явища описують особливості функціонування нашого когнітивного апарату у світі досвіду, і їх просто немає з чим співвіднести у позадосвідній реальності (зокрема, неможливо безпосередньо вивести з фізичної природи світла).

Тому слід говорити не про окремі випадки відхилення від стандарту в нашому загалом репрезентаціоністському пізнанні, а про загальний антирепрезентаціоністський характер нашого пізнання, яке робить актуальним і дійсним химерне й навіть неможливе. Типовий приклад такого „неможливого” акту, який є буденністю нашого пізнання — це

сприйняття двовимірних зображень як тривимірних. У цьому сенсі психолог Р.Грегори говорить про звичайні картини як про неможливі парадоксальні об'єкти, які ведуть подвійне життя (як плоскі й об'ємні водночас). А філософ М.Мерло-Понті відмічає, що у сприйнятті неможливе бачення куба як правильної фігури з шістьма рівновеликими сторонами, однак від цього судження „я бачу куб” не стає безглуздим, хоча й не відповідає (у кореспондентному значенні) конкретній події, „отже, об'єкт та моє тіло утворюватимуть систему”, але тут ідеться саме про сукупність об'єктивних кореляцій, а не сприйнятих відповідників [4, 236].

Такі особливості візуального сприйняття обумовлюються більше фундаментальним рівнем організації роботи мозку. М.Мінський стверджував, що у випадку мозку не можна окремо вести мову про продукт (думки) і про основу (мозок). Мозок продукує процеси, які змінюють самі себе, а це означає, що ми не можемо відокремити ці процеси від продукту, який вони створюють [8, 288]. Отже, ми маємо перейти від ідеї світу як незалежного (від нашого пізнання) і зовнішнього (щодо нашої свідомості) до ідеї світу як невід'ємного від структури процесів самомодифікації. Це означає, що слід розглядати когнітивні системи з огляду на їхню операціональну замкненість, а не відношення між вхідними та вихідними даними [9, 139].

Концептуальна категоризація

Досі ми розглядали візуальне сприйняття на найпростішому, перцептивному, рівні. Наступний етап пізнання, згідно традиційної теорії пізнання — перехід від сприйняття до формування поняття, на якому, як зазвичай вважається, відбувається свідомий процес категоризації. Прихильники втіленого підходу натомість стверджують, що категоризація — одна з визначальних характеристик поведінки живих організмів в цілому, і має центральне значення не лише для процесів мислення, але для більш фундаментального рівня відчуття і сприйняття. За словами Д. Лакоффа і М.Джонсона, категоризацію здійснює навіть амеба, поділяючи все на дві категорії: їжа і не-їжа, без цього вона не „знала” б у якому напрямку їй рухатись (в еволюційному сенсі знання як формі адаптації до довкілля, притаманній усім живим істотам). Більше того, нейронну категоризацію постійно здійснює наш мозок, зокрема кожного разу, коли група нейронів створює однакові вихідні дані у відповідь на різні вхідні дані.

Повернемося до прикладу сприйняття кольору. Несвідома категоризація відбувається навіть на етапі передачі сигналів від клітин ока до мозку — відбувається сторазове спрощення чи, радше, узагальнення (100 мільйонів світлочутливих клітин, від яких лише 1 мільйон подразнень доходить до мозку [7, 17-18]). Лише незначний відсоток наших категорій утворюється усвідомлено, решта — автоматично й *несвідомо*, як наслідок тілесної діяльності у світі. Втіленість пізнання тут означає також не лише, що тіло і мозок обумовлюють категоризацію, але й те, які саме категорії, і з якою структурою будуть сформовані. В основі категорій у типовому філософському сенсі поняття більш загального рівня, під які можуть бути підведені решта понять, лежать прототипи.

Першість у розробці теорій прототипів як основи процесів категоризації в когнітивній психології належить когнітивному психологу Елеонорі Рош. Її вивчення сприйняття кольору доповнило революційні результати лінгвістичних досліджень П.Кея і Ч.Макденієла, які, на основі матеріалу дев'яноста мов, виділили основні колористичні терміни, нарахувавши одинадцять категорій для позначення базових кольорів. Ці категорії вчені назвали вселюдськими перцептивними універсалами. Е. Рош дослідила формування колористичних категорій і навчання перцептивній мові на прикладі дані — племені Нової Гвінеї, у мові якого виявлено найменшу кількість слів для означення кольору — два, які спершу були перекладені як „біле” й „чорне”, однак пізніше з'ясувалося, що перша категорія охоплює також усі основні „теплі” кольори, а друга — „холодні”. Дослідження Е. Рош продемонстрували, що, незважаючи на відсутність у рідній мові дані перекладних аналогів, вони значно краще засвоювали англійські назви базових кольорів, аніж додаткових, і так само, як і англійці, обирали у якості „хороших” взірців кольору зразки центральних кольорів, а не периферійних відтінків. Дуже схожі результати були пізніше отримані нею в роботі з маленькими дітьми [9].

Прототипічні ефекти, однак, не можна вважати категоріями нижчого рівня у класичному розумінні схем категоризації. Сучасна когнітивна модель формування перцептивних категорій використовує поняття прототипів у сенсі, близькому до Вітгенштейнового терміну „сімейна подібність”. Категорії тому не можуть розглядатись як схематизовані внутрішні репрезентації загальних властивостей об'єктів, а прототипи — як прості досвідні схеми чи взірці їх засвоєння. Прототипи не є реальними категоріями, оскільки вони не існують заздалегідь, до процесів контекстно обумовленої когнітивної діяльності. Прототипи лише *обмежують*, але не *визначають* моделі репрезентації. Хоча така когнітивістська теорія формування перцептивних категорій суперечить класичній, заснованій на ідеї репрезентацій, слід зауважити, що вона водночас ставить під сумнів дуже популярну теорію культурного релятивізму, що спирається, зокрема у лінгвістиці, на гіпотезу Сепіра-Уорфа. Якщо остання висуває ідею культурної обумовленості формування свідомості рівнем розвитку мови (ментальні поняття визначаються розвитком мовних категорій, а не навпаки), стабільна відмінність у результатах обробки перцептивного матеріалу, що належить до нейрофізіологічно базового чи периферійного, яка демонструється як незалежна від засвоєння чи відсутності відповідних вербалізованих понять, указує на присутність категоризації на домовному рівні. Це може свідчити про існування неусвідомлених когнітивних універсалій, які обумовлюються спільністю когнітивних структур, які їх породжують. Натомість прототипічні відмінності (різниця у прототипічних ефектах, яка дала підстави вважати прототипи недовизначеними) можуть бути пояснені з огляду на різницю у діяльності, що, на думку прихильників втіленого підходу, є необхідною умовою когнітивного становлення.

Висновки

Діяльність створює пізнання, а не відтворює за-здалегідь наявні когнітивні універсалії; водночас наша свідомість здатна завдяки діяльності породити лише такі когнітивні зразки, які обумовлені нашою тілесною організацією, і більшою мірою характеризує останню, аніж особливості об'єктів пізнання — така позиція однаковою мірою є далекою як від класичного філософського суб'єктивізму, так і від об'єктивізму у формі теорій репрезентацій. Отже, концепція втіленого пізнання демонструє необхідність відходу від традиційного репрезентаціонізму як основи наукового уявлення про співвідношення свідомості й світу як дзеркального відображення першим останнього. „Дзеркало Природи” є не більше, аніж метафора у сенсі Лаккофа.

Водночас варто зважати на те, що когнітивна наука є однією з наймолодших. І хоча вона вже демонструє значні успіхи у дослідженні свідомості й пізнання, основні її відкриття, швидше за все, належать майбутньому. А це означає, що втілений підхід лише накреслив шляхи наступного розвитку натуралізованої епістемології. Зокрема, ще не отримали досі ви-

черпного пояснення у межах втіленого пізнання логічні (дедуктивні) міркування й раціональність.

Список літератури

1. Лакофф Дж. Огонь, женщины и опасные вещи. Что кагории языка говорят нам о мышлении. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 792 с.
2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. — М.: УРСС, 2004. — 256 с.
3. Князева Е.Н. Концепция инактивированного познания: исторические предпосылки и перспективы развития // Эволюция. Мышление. Сознание. (Когнитивный подход и эпистемология). М.: Канон +, 2004. С. 308-349.
4. Мерло-Понти М. Феноменология сприйняття. — К.: Український центр духовної культури, 2001. — 552 с.
5. Матурана У., Варела Ф. Дерево познания. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 224 с.
6. Feldman J.A. From molecule to metaphor: a neural theory of language. — MIT Press, 2006. — 358 p.
7. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. — Basic Books, 1999. — 625 p.
8. Minsky M. The Society of Mind. — Simon & Schuster, 1986. — 336 p.
9. Varela F., Tompson E., Rosch E. The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience. — Cambridge, MA: MIT Press, 1991. — 328 p.

О.В. Комар

КРИТИКА РЕПРЕЗЕНТАЦИОНИЗМА В КОНЦЕПЦИИ ВОПЛОЩЕННОГО ПОЗНАНИЯ

В статье осуществляется критический анализ для традиционной теории познания идеи репрезентационизма на основании новейшего междисциплинарного подхода под названием „воплощенное познание”.

O. Komar

CRITICS OF REPRESENTATIONISM IN EMBODIED COGNITION

This article brings forward critics of the central idea for traditional representational theory of knowledge on the basis of interdisciplinary approach named embodied mind.

УДК 165

О.В. Костюк, канд. філос. наук

ПЕРСПЕКТИВИ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРАГМАТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Національний університет біоресурсів та природокористування, e-mail: sashasimson@ukr.net

Стаття присвячена дослідженню перспектив розвитку інженерно-технічної діяльності в сучасному світі. Розкривається питання становлення ідейних засад сучасного наукового знання.

Вступ

Сучасний глобалізований світ характеризується тотальним проникненням технології, інженерного проектування, техніки у всі сфери суспільного життя. Однією з ознак, що репрезентує світову культуру є інженерно-технічна діяльність, яка, в сучасному вигляді, оформилась на теренах західного світу та притаманна культурі всіх держав сучасності.

І хоча історія сучасної інженерії розпочинається з Г. Галілея та Х. Гюйгенса, саме в кінці 20-го на початку 21-го століття ця діяльність вступає в нову фазу свого становлення, що потребує дослідження. Отже, актуальність дослідження зумовлена постановкою питання про сучасний стан інженерної діяльності та її подальший розвиток.

Постановка завдання

Метою роботи є висвітлення взаємозв'язків між сучасною парадигмою науки та інженерно-технічною діяльністю, визначення їх майбутнього відносно про-

цесу навчання відповідних професійних кадрів. Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання: 1) здійснити аналіз становлення сучасної наукової парадигми; 2) з'ясувати ступінь взаємовпливу наукової парадигми та характеристик інженерної діяльності; 3) відповідно до сучасних тенденцій трансформації наукової парадигми прогнозувати основні напрями розвитку інженерії.

Тобто новизна дослідження полягає в тому, щоб окреслити сутність та перспективи сучасної інженерної діяльності через її взаємозв'язок з розвитком та трансформаціями наукової парадигми Нового часу.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблематика наукової парадигми та інженерної діяльності широко представлена в науковій літературі дотичній до філософії науки та техніки. Для потреб даного дослідження плідними є теорії, запропоновані М. Хайдеггером, Т. Куном, П. Гайденко та іншими.

